

O SITUACI NĚKDEJŠÍCH VZDĚLANCŮ

Václav Navrátil

Mnohdy hleděli příliš do dálky. Někdy se leckterý historický detail zdál malicherným. Neviděli zpočátku strašnou hrozící pohromu někdejší přítomnosti. Nedovedli být jednostranní, důslední, stále viděli mnohé možnosti, mnohé strany věcí, stále se snažili vše chápat. A byli v tehdejších dobách mnohdy lehkověrní, ba lehkomyšní.

A pak za krásného dne se začala na obzorech stahovat mračna, ukázaly se blesky a nakonec přišla bouře.

A šla válka. Nejohrovnější katastrofa, která kdy byla. Předčila každou představivost. Musili jste žít za skutečnosti toho, co jste kdysi prožívali za nejhorsích perzekucí snových. A přitom se děl téměř paradox. Letecké útoky za krásných dnů. Stálé noční a denní detonace nabývaly téměř lyrického charakteru. Lidé žili dále, z dramatu si učinili všední den, pohybovali se s jistotou na této zemi. Jako by se klid divadla odehrával v životě. (Přitom byl hrán klid života v divadle. A ve filmu. Jaký to byl život. Jako kdyby nebylo války. Realistické drama tehdy tlumočilo dávný život. Jak v historické situaci může být realismus nepravdivý! Jak vše bylo vzdáleno! Skutečná realita nebyla pozorována ani vybájena. Právě za této války realita byla tak dramatická, že ji nepochopila žádná obrazivost. Obyčejně se tvrdí, že realismus je střízlivý, že obrazivost jej předstihuje. Tentokrát však obrazivost *nedostihla* reality. Fantazie v činu byla větší než čin ve fantazii. — Realismus je reformován extremismem sebe sama. Nejvěrnější a nejnápadnější realita je často nejneznámější. Křiklavě se mění v symbol. Extrémní realismus byl totéž co symbolismus a metafyzika. To ukázal příklad moderní literatury, Joyce, surrealismus.)

Doba všechny rozpaky odstranila. Při veškerém nároku na svobodu a na patos osobnosti slyšeli tentokrát velmi dobře povel k vážnosti a ke kolektivní odpovědnosti. Slyšeli heslo podrobit se životu, podrobit se kolektivu. Toto má příčiny nikoliv jen politické, nýbrž téměř mystické, v tomto zřeteli tak známé ze slovanského podvědomí.

Pak, stále ještě nedávno, jsme dokončili dobu, které nikdy nebylo a nebude rovno v dějinách lidstva. Je stále ještě dovoleno v kradených okamžicích se oddávat neuvěřitelnosti, že se vrátila doba svobody, doba dávného štěstí, že čas byl znovu nalezen.

A přijde též ostatní? Myslíte po stránce čistě lidské subsistence. Vždyť dosud jste neměli nic! Příslušníci prostředních generací, na kterých byla v těchto letech největší odpovědnost, prožili svá léta ve zkla-

mání, starostech a mnohdy bídě rodiny za první světové války. Svoji duchovní formaci prodělali v dobách kulturního a politického rozrůznění a chaosu po první světové válce. A pak přišlo zakládání existence. Právě v době hospodářské krize. Za doby kapitalistických opatření sociálních, všeobecné paniky hospodářské, malých nadějí ve zlepšení. (Pamatujete se na tehdejší existenční nejistotu, na osud nezaměstnaných a zaměstnaných?) A když konečně měla nastat pohoda k definitivnímu životnímu dílu, přišla poroba a druhá světová válka. U většiny všech ostatních tomu nebylo lépe. To jsou traumata těžko zhojitelná.

Přišel tenkrát den, který opravdu *musí* být nejradostnější z celého našeho života!

Dnešek znamená vítězství naděje, jediné kolektivní a trvalé naděje, kterou jsme měli již od raného věku, téměř od dětství, všichni z nás. *Naděje v socialistickou budoucnost*. Nikdy jsme tuto naději neopustili. Nikdy jsme uvnitř ani navenek nezradili tohoto přesvědčení, které jsme i za budování a pěstění ostatních hodnot kulturních sami v sobě prohlásili za předpoklad a samozřejmost. Bylo samozřejmým předpokladem i za dob dalekých prospektů do časů, do šalebnosti a relativnosti dějin. I za apercepce věčnosti a nekonečna. I za dob pohroužení se do říše podvědomí, a hledání nové poezie. I za dob výlučnosti estetických témat. I za metafyzické hry. I za zpracování ontologických a dialektických problémů. I za ironie, i za skepse. I za štěstí i za bolesti, i za mytologémat a symbolů, které jsou signálem absolutních chvil lidského osudu a ze kterých se vlastně rodila moderní poezie...

V souhlase s tím vším jsme ve stupních lidské důležitosti vždy lokalizovali socialistickou naději, socialismus, který jsme brali vždy vážně a nestydme se říci, že poctivě...

A jak se těšíte, že politické vítězství nového pořádku bude tentokrát znamenat zlepšení životní úrovně všech. Že nebude znamenat jen správnou revoluci, převrat ve vedení podniků, nýbrž ozdobení života civilizačním a kulturním blahobytem, zajištění práce sociální bezpečností, dar štěstí a svobody všech. Že moudrým a důmyslným vedením hospodářským se bude pracovat k tomuto cíli, abychom po stránce civilizačního blahobytu, bez něhož jako základu obecně míněná lidská spokojenost není v moderní době myslitelná a který patří k formě našeho života, nebyli pozadu za kapitalistickými zeměmi.

Ale bude socialismus *posledním*, bude socialismus cílem? Nikoliv, socialismus musí být *prvním*. Štěstí lidské se nesmí končit socialismem, nýbrž musí se jím *začínat*. Socialismus zajisté bude předpokladem, z něhož a za něhož vznikne nový duchovní život, nové štěstí. Předpokladem,

za kterého se vybuduje nová kultura a sentimentalita. Ale nejen to. Obnoví se stará poezie v nové slávě. Tentokrát se s oslnivější září vrátí slavnosti východu slunce, lesklost porosených jiter, problematika nocí...

A slíbená svoboda tvůrčí zajisté dá nové možnosti ujmout se ve spolupráci s nejlepšími duchy dějin věčných lidských problémů a tvořit problémy nové (neboť problémy jsou skutečně tvořeny, jsou tvořeny kulturou, nevznikají nezávisle na člověku).

A budete žádat další novinky. Neboť zprávy, nové zprávy jsou prvek revoluční. Neboť nesmíte souhlasit s heslem konzervativismu: No news is good news. Čekáte na zprávy o dalších vítězstvích.

Zase se vracely staré melodie, které bylo slyšet dávno, tak dávno, po světové válce.

Ale nakonec je přec jen rozdíl. Být revolucionářem znamenalo kdysi být nonkonformistou. Zákaz přizpůsobit se vládnoucímu směru v politice, v kultuře a v životní praxi. Dnes bylo nutno z konformismu sejmout výčitku. V dobách vítězné revoluce je revolucionář *konformistou*. I když byl kdysi nonkonformisticky výlučný. I když bojuje za revoluce v prvních řadách. Nesměl se bát revolučního konformismu. Ne, nesměl se bát. Byla to historická chvíle, jakých přicházelo velmi málo v dějinách. I dřívější individualista a intelektuál musil s hlubokým otřesem myslet na tisíce prostých lidí, kteří obětovali bez váhání své životy.

Svoboda umělecké tvorby. Budiž. To je heslo uznané. Ale stejně hájíte jiné heslo, částečně platné z dřívějších dob. *Výlučnost*. Výlučnost umělecké tvorby nebyla protirevoluční a nebude ani nyní. Třeba může jít o dočasnou výlučnost za určitých sociálních okolností. Ale zásadně! Přece z dějin umělecké tvorby je povědomé, že zdánlivá výlučnost umělecké tvorby nebyla v rozporu s revolučností. Básníci, kterým bylo nejméně rozuměno, byli velikými revolucionáři. V duchovém ohledu a obvykle též v politice. Přece jsou dány případy a příklady: jeden za všechny – Rimbaud.

Spojení výlučnosti a revolučnosti, historické splynutí individualismu a kolektivismu, nonkonformismu a konformismu, to buď vlastním osudem člověka tvořícího v intelektuálních oborech.

Svoboda. Všichni *pocitivě* myslící se nakonec dorozumějí. Nakonec. To je mýtus pocitivého myšlení. Trvalé rozpory mohou být jen tam, kde je ještě jiný, skrytý zájem. Ale v pravdivé kultuře nevznikne nikdy trvalý rozpor mezi svobodou kulturně tvořícího jednotlivce a mezi životem kolektiva.

Svoboda. Ve válce a v revoluci bylo nutno se osvobodit od tlaku vnitřního i vnějšího. Ten vnitřní tlak byl také významný. Bylo nutno se osvobodit od svých cílů. Od své práce. Od svého života. Historicky šťast-

ni byli bojovníci, kteří byli takto svobodni. Kteří uposlechli volání bez myšlení na své věci. Kteří svůj život žili plně, kteří neměli pocitu méněcennosti z nevykonané práce, z neskončeného poslání. Kteří subjektivně *směli* kdykoliv umřít. Kteří se bez vzpomínek *mohou* věnovat revoluční a budovatelské práci v dnešní době.

V souvislosti s osvobozením. Nejde jen o osvobození politické. Vidíme, že se musí udát osvobození duševní. A tu je nutno se přimluvit za léčení *strachu* a pocitu méněcennosti. Není nikde svobody, kde se žije za strachu. Bylo v minulých dobách mnoho strachu v příslušné lidské části našeho prostředí, v lidech, kteří v dětství prošli despotií rodinnou, v jinošství despotií školskou a v životě despotií sociální a politickou.

Nebudíž tím míněn jen strach z okupačního režimu, nýbrž nedostatek svobodnosti ducha vůbec, jak se jevil právě v posledních deceniích.

U méně svědomité části byl strach kompenzován nectnostmi. Ze strachu lidé lžou. Ze strachu křičí. Ze svého strachu působí tísnivou atmosféru a nový strach. Ze strachu se dopouštějí přehmatu ve chvílích náhlé moci. U svědomitější části to v podstatě nebyl strach ze ztráty existence, strach ze smrti v boji, z konce života. Strach v despotii je strach z bezmocnosti, z opuštěnosti, která znamenala u mnohých marný konec všeho. Ano, nesvoboda, tradiční nesvoboda byla příčinou strachu. Jen tam, kde je svoboda, je charakter a připravenost. Svobodný a ozbrojený člověk v boji umíral lehce. Nesvobodnému a bezbrannému člověku se *bez boje* umíralo těžce. Historicky šťastní byli bojovníci, kteří měli pocit vnitřní svobody a rozhodnosti i za doby útlaku.

Konečně ještě poslední apel. Nikdo nejste zbaven národní povinnosti *k pravdě*. Svoboda, pravda. Jsou to tradiční hesla. V dějinách mnohokrát vyznávaná a připomínaná. Nutnost svobody byla připomenuta i v této době. Nelze činit nic jiného. Je nutno tyto dvě ctnosti zdůraznit znovu a znovu. I tehdy, a zvláště tehdy, blížíte-li se podle vlastního mínění nebezpečí fráze a pocítujete-li určité rozpaky a ostych. A ještě více: dovoláte se národní tradice, fanatismu pravdy Husovy, Masarykovy a Rádlovy. Ale tentokrát zcela nejvážněji. Pravdivost, vedoucí k pravdě, toť jediná a naprostá záruka hodnoty tvořícího člověka a hodnoty tvořené člověkem, záruka to počestnosti a spravedlivosti politického činitele, a to spása člověka. Hlavně: Nejzazší pravdivost byla ctností a hrdinstvím všech dobrovolných bojovníků za svobodu, kteří byli ochotni obětovat a kteří obětovali první a poslední, svůj život. Pravda je ideál a pravdivost je ctnost. Ale jsou to poslední, úplně poslední odvolací instance v lidském hodnocení.

(1945)